

результатів. З Блоком, а ще більше з Белим, футуристів пов'язує чимало чого. Перебільшенням не буде, якщо символіста Андрія Белого хтось відважиться назвати “першим футуристом” (В. Марков). Зовсім не виключено, що в майбутньому всі модерні – “нереалістичні” – течії російської літератури між 1895 та 1925 роками сприйматимуть як одну велику, хоча й диференційовану цілісність. Наразі ця проблема тільки порушується нами.

На таку ж розмову про себе заслуговують польські мистецькі течії, що йшли у фарватері “Молодої Польщі”. Маються на увазі купка польських футуристів (серед них Тіт Чижевський) та група “Скамандер” (Ю. Тувім і ін.) Невелика відстань відділяє від модернізму визначного сучасного хорватського письменника М. Крлежу, що й видно з його опублікованих статей про західноєвропейську модерністську поезію¹².

З німецької переклав Микола Ігнатенко

---

¹² Маються на увазі статті М.Крлежі “Райнер Марія Рільке”, “Про Марселя Пруста”, “Угорський лірик Ендре Аді”, “Гофмансталь”. – *Прим. перекладача.*

Михайло Наєнко

ПОРІВНЯЛЬНА СЛАВІСТИКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

1968 року в Берліні Дмитро Чижевський опублікував два невеличких томи своєї “Порівняльної історії слов'янських літератур”. Тоді він працював професором Гейдельберзького університету і це, очевидно, був його лекційний курс для студентів-славистів. Користувався він ним не лише в німецькомовній, а й в англійській аудиторіях. Так думати змушує існування “Порівняльного нариса слов'янських літератур” (із підзаголовком “Огляд слов'янської цивілізації”), виданого Д. Чижевським англійською мовою в Бостоні ще 1952 року. Обсяг його – 142 стор., а в німецькомовному двотомнику (разом із довідковою інформацією) маємо 320 стор. Цей (поширений, отже) матеріал було видано пізніше й англійською мовою, але без відома автора й зі значними довольностями в перекладі. Західні слависти вважають, що цей переклад не слід навіть вводити до списку основних праць ученого. Таку думку довелось почути на міжнародній конференції, яку в червні 2002 року у зв'язку з 25-ю річницею від дня смерті Д. Чижевського провела (за участю кількох наукових установ Чеської республіки) Слов'янська бібліотека при Національній бібліотеці ЧР. Матеріали цієї конференції опубліковані в Празі на початку 2004 р. Серед авторів збірника – відомі слависти з різних зарубіжних країн, а українську славистику там представлено доповідями О.Івасюк (Чернівецький університет), Н.Колесниченко-Братунь (Київська дипломатична академія), Ю.Макара (Чернівецький університет), І.Мельниченко (Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАНУ), М. Наєнка, О.Паламарчук, О.Заруцької (всі – Київський національний університет ім. Т.Шевченка). Із цих авторів тільки аспірантка О.Заруцька згадала в своїй доповіді бостонське видання вищезгаданого “Нарису...” Д.Чижевського, а всі інші його порівняльні славистичні студії залишались поза увагою, оскільки українською мовою їх не було. Не скористались ними, до речі, й автори п'ятитомника “Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті”, виданому Інститутом літератури ім. Т.Шевченка НАНУ в 80–90-х роках ХХ ст. Я тоді цікавився в голови редколегії цього видання Г.Вервеса, чому там не присутній Д. Чижевський як славист, на що Григорій Давидович відповів: у нього є невеличка брошура з цих питань, яка принципового значення для славистики не має. Мався на увазі, очевидно, бостонський “Нарис...” обсягом 142 стор.

Нині з'явилася можливість підготувати для українського читача німецькомовний двотомник Д.Чижевського “Порівняльна історія слов'янських літератур” (упорядкування, фахове редагування та передмова мої, переклад з німецької Олесі Костюк та Миколи Ігнатенка).

Від часу написання цієї праці минуло понад сорок років. Хоча на змісті її лежить самобутня печать Д.Чижевського як ученого, але вона є й “дитям” своєї епохи, тобто — уявленнь про слов’янський літературний процес, які панували в літературознавстві середини ХХ ст. Саме на цьому слід коротко й зупинитись, публікуючи один із розділів (“Модернізм”) “Порівняльної історії...” Д. Чижевського.

Насамперед — одне застереження: не можна визначати наукову вартість студій ученого, користуючись суто сучасними уявленнями про погляди на те чи те літературне явище минулого. Літературознавство (як і сама література) — живий організм. Воно постійно “підрастає”, збагачуючись новими й новими категоріями, новими поглядами й концепціями — і так було завжди. Протягом тривалого часу саму історію літератури в нас розглядали, наприклад, як тільки список “книг истинных и ложных” чи “Оглавление книг, кто их сложил”. Потім довго обговорювалось питання щодо літературної історії як історії письменників чи їхніх творів, нарешті в ХІХ ст. заговорили про історію літератури як історію ідей, згодом — історію ідей і форм, аж поки не спинились на літературній історії як зміні художніх стилів. В епоху розвинутого (скажемо так) модернізму й постмодернізму популярними стали “рецептивні” чи “риторичні” прочитання літпроцесу, не кажучи вже про застосування при цьому прийомів психоаналітики, структуралізму, семіотики, міфологізму й ін. Д.Чижевський трохи “захопив” структуралізму й формалізму, коли в 30-х роках ХХ ст. зазнався з діяльністю “празького лінгвістичного кола” чи відвідував гурток “формального” вивчення прози Ф.Достоевського, але найпоспідовніше література уявлялася йому як стиль. Сильову методологію він застосував при написанні своєї “Історії української літератури” (1956) і скористався нею ж у німецькомовній “Порівняльній історії слов’янських літератур” (1968).

За його концепцією, слов’янський літературний процес у своєму розвитку пройшов такі стильові етапи: раннє середньовіччя (*монументалізм*), пізнє середньовіччя (*орнаменталізм*), *ренесанс*, *бароко*, *класицизм*, *романтизм*, *реалізм*, *модернізм*. У різних літературах між цими великими стилями з’являлись окремі перехідні підстили: між ренесансом і бароко — *ман’єризм*, між бароко й класицизмом — *рококо*, між класицизмом і романтизмом — *чуттєвість*, між романтизмом і реалізмом — *бідермаєр*, між реалізмом і модернізмом — *імпресіонізм*. У деяких судженнях Д. Чижевського на місці модернізму виникає *неоромантизм*, а, крім того, модернізм, на його думку, можна розглядати як поєднання всіх *символістських* стилів, серед яких своє місце займають власне *символізм*, *футуризм*, *неокласицизм* і т. ін. Одне слово, історія літератури для Д.Чижевського — це зміна стилів, хоч не завжди і не кожного письменника можна чітко розмістити в рамках одного якогось стилю. Отже, застерігав Д.Чижевський, не слід запропоновану стильову схему догматизувати, бо вона, як робоча гіпотеза, “може бути при необережному використанні небезпечною; особливо, коли будуть пропущені конкретні факти. В цій схемі є іманентні труднощі, які потребують окремого обговорення” (тут і нижче переклад Олеси Костюк). Наведу одне міркування вченого, яке, думаю, проливає певне світло на саму природу згаданих іманентних труднощів: “Йдеться, звичайно, про творчість найвизначніших представників літератури. Найкращий приклад тут — творчість Достоевського, який жив у час реалізму та був пов’язаний з реалістичною художньою творчістю, але сам не хотів причисляти себе до реалістів; інший типовий приклад одинака, який перейшов історичні рамки, пропонує нам поляк Кипріан Норвід — сучасник романтизму. Існують також випадки, коли один письменник, який інколи досить довго належав до одного стильового напрямку, повертався несподівано до іншого: можна назвати деяких романтиків, які пізніше знайшли своє місце серед реалістів (чи належить сюди також випадок Гоголя, можна сумніватися)”.

Стильова система літературної історії, яку запропонував Д.Чижевський, була вже не раз критикована. Ю.Шерех, наприклад, писав, що коли “замкнути його (Т. Шевченка. — М.Н.) в межі кївської школи чи пізньої романтики, то це все одно, що на клітці тигра написати кішка”¹. Г.Грабович, аналізуючи англійський переклад “Історії української літератури” Д.Чижевського, зауважив: “...Зосередженість на стилі, хай навіть і широко практикованому, з багатьма підрозділами, висвітлюватиме один, хоч і важливий аспект, а не всю літературну

¹ Шерех Ю. На рштованнях історії літератури // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Деології: В 3 т. — Т.1. — Х., 1998. — С. 366.

історію”². М.Павлишин, віддаючи належне деяким критичним міркуванням Г.Грабовича про методологію Д. Чижевського (скажімо, “...не стиль творить добу, а доба стиль”), усе ж показує, що його критика “однобічна, деколи жовчна полеміка, аргументація якої в окремих випадках менш ніж переконлива”³. Ю.Луцький не тільки приставав до стильової концепції Д.Чижевського, а й узявся продовжити його “Історію...”, запропонувавши до її англійського перекладу свій розділ про українську літературу кінця XIX і всього XX ст. Один із фрагментів цього розділу присвячений саме цікавому для нас модернізму (“Modernism”)⁴.

У Д.Чижевського про модернізм уявлення було далеко не таким, як у Ю.Луцького, і зовсім не схожим на наше сьогоднішнє. По-перше, він так і не визначився до кінця з назвою самого модернізму: для нього він синонім або неоромантизму, або символізму; інколи неоромантизм йому видавався звичайним відлунням “старого” романтизму, отже — це не модернізм і т. д. По-друге: виразні ознаки модернізму Д. Чижевський бачить найбільше в російській та польській літературах. Всі інші для нього — своєрідна периферія модернізму. Така тенденція, до речі, помітна і в розділах про інші стилі, де послідовно наголошується, що Росія і Польща — це державні нації, отже, їхня література і найбільш повна, і художньо найбільш вартісна. З цим можна погоджуватись лише почасти, а коли справа доходить до конкретних письменницьких імен, то від слова “почасти” доводиться відмовлятися цілком. Тут немає змоги щось докладніше говорити про повноцінність модернізму в інших (крім російської та польської) слов’янських літературах (чеській, сербській, словацькій...), але ближча нам українська сама проситься на своєрідний захист. Д.Чижевському нічого не промовляли як модерністи не тільки “молодомузівці”, автори “Української хати” чи “класичні” неокласики (М.Зеров, П.Филипович та ін.), а й усі неоромантики на чолі з Лесею Українкою, імпресіоніст М.Коцюбинський та ін. Згадуваний Ю.Луцький без будь-яких застережень у когорту модерністів зараховує і “Зів’яле листя” І.Франка, і більшість творів О.Кобилянської, Лесі Українки, М.Вороного, В.Щурата, П.Карманського, Г.Хоткевича, І.Липи, М.Коцюбинського, А.Кримського й ін.⁵. Від цих імен, до речі, “відштовхуються” в дослідженнях українського модернізму і молодші (чи сучасні) літературознавці — С.Павличко, Т.Гундорова, В.Агеєва... Тим часом, у Д.Чижевського маємо перелік лише трьох: О.Олесь, М.Рильський, П.Тичина. В одному місці розділу згадано “поодиноких” українських поетів, “яких можна вважати “перевізниками” модернізму” (тут і нижче — переклад М. Ігнатенка), а в іншому, що серед українських авторів, як і югославських, “було чимало “подвійних постатей” — водночас “і таких і таких” (реалістів і модерністів в одній особі)”, але “найбільше” інформації вміщено саме про названих трьох. Цитую дослівно: “Українська література явила модернізм теж достоту рано. На початку XX ст. чільне місце у ньому посів О.Олесь і лише в другому десятилітті цього ж сторіччя у ньому з’явилися найбільші таланти — М.Рильський і П.Тичина”. Оце й усе. На якийсь слов’янський контекст при цьому не зроблено навіть натяку. Картина відтак не тільки не повна, а й хибна в принципі. Але оскільки хибна в основному з нашої сьогоднішньої точки зору, то в цінності суджень Д.Чижевського про наш (як і всеслов’янський) модернізм йому відмовити не можна. Якби 1968 року, коли в Берліні з’явилася “Порівняльна Історія...” Д. Чижевського, хтось у підрадянській Україні написав, що Олесь, Тичина й Рильський — модерністи, то це означало б, що віко труни, в яку вкинуто їхню творчість, зачинилося навіки. Бо ж означення “модерніст” тоді конкурувало тільки з не менш одіозним “націоналізмом”... Одне слово, до всіх дослідницьких праць, що писалися в минулому, а повертаються в наш науковий процес лише сьогодні, треба ставитись (скажу ще раз) історично і з розумінням. “Порівняльна історія слов’янських літератур” Д.Чижевського — серед них. У ній, принаймні, знайдемо таке визначення модернізму, від якого наші сучасні дослідники цього феномену (див. вище) не відійшли ні на крок. Наведу його цілком і цим завершу своє післяслово до публікації розділу “Модернізм”: “Головним завданням усіх модерністських течій, під якими б назвами і з якими б програмами вони не виступали, була “актуалізація” поетичного слова, відродження його позакомунікативних функцій, у першу чергу багатогранної функції символу. Цим самим література мала поновно набути свого онтологічного значення”.

² Грабович Г. До історії української літератури... — К., 2003. — С. 489.

³ Павлишин М. Рецензія-стаття на кн. “До історії української літератури” Г.Грабовича // Павлишин М. Канон та іконостас. — К., 1997. — С. 314.

⁴ У кн.: Čuževs'kyj D. A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century). — New York, 1997. — S. 685 та ін.

⁵ *Ibid.* — S. 687 та ін.